

LŐVEI PÁL

Horler Miklós munkássága

Többször is eszembe jut, hogy a műemlékvédelemhez kötődő néhai tanárain, kollégáim mit szóltak volna 2012-ben a műemléki intézményrendszer szétverésének idején, és mit szólnának ma, látván-átélvén mindazt, amiben nekünk részünk volt az elmúlt években. A képzeletben megszólítottak között előkelő helyet foglal el az akkor már két éve halott Horler Miklós. Három évtizedes ismeretségünk, negyedszázados közös munkánk során nem emlékszem olyan esetre, amikor oly mértékben kijött volna a sodrából, hogy viselkedése felülírta volna a reakciók polgári jómodor kínálta lehetőségeit. Úriember volt minden körülmények között. Mint ilyen, fegyelmezetten vette tudomásul a nehézségeket, és bár mindig világosan látta a szakmai hozzáértés gyakori hiányait, mégis tisztelte a hivatali-politikai tisztséget. 2012-ben és azóta számos esetben biztosan megpróbált volna lehetőséget („kihallgatást”) kérni arra, hogy személyesen érvelhessen a kedvezőtlen, szakmaiatlan, ártalmas döntések ellen. A sors megkímélte ezektől a minden kétséget kizáróan teljesen felesleges és improduktív, eredménytelen beszélgetésektől – nem kellett végignéznie, nem kellett átélnie mindannak a pusztítását, elpusztítását, amire egész szakmai pályáját, egész életét tette.

Kortársaként és munkatársaként a róla és munkásságáról alkotott véleményem óhatatlanul szubjektív – bár történészként természetesen igyekszem minél objektívebb elemzésekkel közelíteni személyiségéhez. A 2010-ben bekövetkezett elhunytát követően általam írt, már csak a műfajból adódóan is sok szempontból szubjektív nekrológra¹ jelen szövegem is alapvetően épít, az azóta eltelt több mint egy évtized azonban egy kis távlatot hagy már számomra az értékeléshez. Egy biztos: az idő haladtával Horler Miklós a műemlékvédelemben játszott szerepének, szerepeinek még nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk. A 20. század második fele magyar műemlékvédelemének egyik legnagyobb formátumú, legfelkészültebb, legelkötelezettebb szereplője volt, aki az eseményeket – amikor erre akár csak a legkisebb lehetőséget is megkapta – alkotó módon tudta befolyásolni, alakítani, terelgetni.

Egyre jobban látom, hogy a gondolatait – és ezen át a tetteit – milyen páratlan rendezettség uralta, hogy milyen nagy mértékben tudott rend-

1 Lővei Pál: Dr. Horler Miklós (1923–2010). Műemlékvédelem 54 (2010) 426–430.

1. kép: Horler Miklós.
Fotó: magántulajdon.

szerben gondolkodni, hogy mennyire szeretne volna maga körül rendben és rendben lévőnek látni és megélni a világot. Hogy a külvilág és ezen belül a mi kis műemléki világunk ehhez – sok szempontból sajnos – nem volt képes alkalmazkodni, még az ő folyamatos erőfeszítései ellenére sem, az sosem rajta múltott.

A rendszerben gondolkodás egyik fontos megnyilvánulása volt a műemlékvédelmi törvény. Ennek első változata az ő szakmai irányításával már 1989-re elkészült,² vagyis a törvénykezés gondolata korántsem a rendszerváltás kívülről jövő kihívásaira történő válasz volt, hanem a műemlékvédelmi szervezet munkájának belső logikája és igényei váltották ki – szükségességét nem kis mértékben Horler Miklós felismerései alapozták meg. Értette és alkotó módon használta a jogi szaknyelvet, ismerte az

államigazgatás szintjeit, szabályait, törvényszerűségeit. A törvénytervezet szövegezése tehát a műemléki szervezeten belüli kezdeményezésen alapult, ami később találkozott a rendszerváltásból fakadó külső, államigazgatási feladatokkal. A törvény – többszöri, általában már nem is a belső igények tükrözte átfogalmazást követően – végül 1997-ben született meg,³ a munkának mindvégig egyik motorja Horler volt. Amikor röviddel az új törvény elfogadását követően, 1997 júniusában „Korszakok és irányzatok az elmúlt évtizedek magyar műemlékvédelmében” címmel előadást tartottam a XIX. Országos Műemléki Konferencián,⁴ a végét így zártam: „Törté-

2 Fejérdy Tamás: Amit nagyon vártunk: az 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről. Műemlékvédelem 41 (1997) 235–237.: 235.; Fejérdy Tamás: Változások a magyar műemlékvédelem szervezetében (1976–2011). Magyar Műemlékvédelem XV. Budapest, 2011. 115–127.: 119.

3 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről. Műemlékvédelem 41 (1997), a 3. szám melléklete; Karták könyve. Műemlékvédelmi dokumentumok gyűjteménye. Gyűjtötte, válogatta és szerkesztette: dr. Román András, a válogatásban közreműködött: Lampert Rózsa. Icomos Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest, 2002. 331–354.

4 Lővei Pál: Korszakok és irányzatok az elmúlt évtizedek magyar műemlékvédelmében. In: Számvetés és jövő. 125 éves a szervezett magyar műemlékvédelem, 40 éves az OMF/OMvH. XIX. Országos Műemléki Konferencia, 1997. június 2–5. Szerkesz-

nelmi korszakok határait a jelenkor csak ritkán érzékeli azonnal. Mindenesetre annak, hogy 1997 és a rákövetkező egy-két év korszakhatár legyen a magyarországi műemlékvédelemben, nem csupán a [...] »neopúrizmus« jelentkezése miatt van némi esélye, elvileg az új műemléki törvény is hozhatna ugyanis jelentős változásokat. A középkori »ante legem« és »post legem« történelmi korszakolásához, a mózesi törvény előtti és utáni időszak nagyívű teológiai felvázolásához hasonló váltás azonban a törvény előtti és a törvény utáni műemlékvédelmünkben aligha várható – a körülmények és a lehetőségek gyors javulása, amit szeretnénk vagy szerettünk volna, semmiképpen sem. Az 1881. évi törvény és hatásának vizsgálata ugyanis azt példázza, hogy ha egy jogszabály túlságosan semleges, túl sok műemlékvédelmen kívüli igénynek, szokásnak, érdeknek kíván megfelelni, éppen a deklarált célját nem érheti el. A félig-meddig kívülállónak abból a békaperspektívájából, ahonnan én érzékelttem az utóbbi fél évtized törvénykezési folyamatát, úgy tűnik, hogy a műemlékes szakemberek kidolgozta koncepció az elfogadott törvényben szinte felismerhetetlenné vált. Mindehhez csak egy kis adalék, hogy az 1881. évi műemlékvédelmi törvény súlytalan voltának ma látható következményei között csak a legjelentéktelenebb volt az a tény, hogy a jogszabály megszületése nem jelentett semmilyen tényleges korszakhatárt.”

Most, negyedszázad múltán már kissé világosabban látok. Az akkor a külső hatások figyelembe vétele miatt túlságosan „kiheréltnek” érzett törvény annyira mindenképpen jó és hatásos volt, hogy a kormányzati rendszer alig három évvel később neki is lásson egy szakmailag sokkal gyengébb, parttalan örökségvédelmi törvénnyel való felváltásának.⁵ Ekkor már szó sem volt a műemlékvédelmi törvény Horler Miklós vezette, átgondolt, alaposan mérlegelt tartalmi és formai fogalmazásának hosszú folyamatáról: az alig egy év alatt összekapott jogszabály már 2001-ben megjelent, fontos szervezeti és kártékony tartalmi változtatásokat eredményezve. Ebben Horler már nem vett részt. Mai fejjel úgy gondolom, ha erre nem került volna sor, az általa is koncipiált valóban műemlékvédelmi törvény még a belekényszerített gyengítésekkel együtt is talán alkalmas lehetett volna legalább a romlás megállítására. Így azonban 1997 valóban

tette: Kovács Erzsébet. Országos Műemléki Hivatal, Budapest é. n. [1998] 49–54.

5 Lővei Pál: Örökségvédelem versus műemlékvédelem: a nagy hal megeszi a kis halat. In: Örökség, történelem, társadalom. Rendi társadalom – polgári társadalom 30. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. Szívós Erika – Veress Dániel. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2020. 9–22.

2. kép: Horler Miklós.
Fotó: magántulajdon.

nem jelent semmilyen korszakhatárt, azt a 2001. évi törvény megalapozta 2012-es rombolás hozta magával.

Horler Miklós már jóval korábban is máig érvényes példáit mutatta fel rendszerezési képességének. Első jele ennek a műemléki topográfia volt: jelentős részben ő írta a Budapest műemlékei 1955-ben és 1962-ben megjelent topográfia-köteit.⁶ Ez nem csupán nevének a címolddalak szerzőlistájában történő tipográfiai kiemelésében érhető tetten, de a szerkesztő előszavában Pogány Frigyes a „főszerző” titulussal külön is hangsúlyozta ennek tényét.⁷ A két budapesti topográfia-kötet a budai oldal műemlékeit dolgozta fel. Hézagpótló voltát mutatja, hogy sok területnek és épületnek máig nincs újabb tárgyalása, ahol pedig – elsősorban a budai várpalota környezete, a várnegyed lakóhá-

zai, Óbuda római emlékei esetében – az újabb régészeti, épületkutatási és műemlékhelyreállítási munkák erősebben felülírták az akkori ismereteket, a gondosan fogalmazott leírások és az illusztrációk történeti forrásértéke megmaradt.

A budapesti topográfiai munka nem a semmiből született, Horler Miklós pályájának első korszaka szorosan kötődött Budapesthez. Miután 1947-ben építészmérnöki oklevelet szerzett a Budapesti Műegyetemen, rövid fővárosi közigazgatási szolgálat után 1949-ben a Fővárosi Tervező Intézet Műemléki Csoportjába került, ahol Csemegi József és Meczner Lajos irányításával részt vett a budai Várnegyed helyreállítási munkáiban. 1950-től a Budapesti Városrendezési Intézet Városesztétikai Szakosztályán dolgozott, Pogány Frigyes mellett. A főváros műemléki jelentőségű területeinek városrendezési terveivel és Budapest – a topográfiai alapját

6 Horler Miklós et al.: Budapest műemlékei. I. Budapest, 1955. (Magyarország műemléki topográfiája, 4.); Horler Miklós et al.: Budapest műemlékei II. Budapest, 1962. (Magyarország műemléki topográfiája, 6.)

7 Pogány Frigyes: Előszó. In: Horler Miklós et al.: Budapest műemlékei. I. Budapest, 1955. 7–10.: 8., 9.; Pogány Frigyes: Előszó. In: Horler Miklós et al.: Budapest műemlékei II. Budapest, 1962. 7–9.: 8.

képező – műemléki kataszterének összeállításával foglalkozott. Emellett a Középülettervező Iroda vári műtermében Janáky István és Meczner Lajos munkatársaként továbbra is részt vett a Várnegyed helyreállítási munkáiban, ennek kapcsán ő kezdeményezte a modern építészetnek a műemléki környezetben és a műemlékvédelemben való alkalmazását. A nemzetközi elismerést kivívó, ma is korszerű és szép romkiegészítéseket és foghíjbeépítéseket manapság leginkább a hozzáértést és izlést teljes mértékben nélkülöző politika oldaláról érik méltatlan kritikák. A műtermeknek helyet adó, Hauszmann-féle őrségépületet később lebontották – a semmiből történő, közelmúltbeli újraépítésével Horler Miklós biztosan nem értett volna egyet.

1953–1955 között a Műegyetem Építészettörténeti Tanszékén Rados Jenő professzor mellett külső tanársegédként működött. 1956-ban áthelyezték a Fővárosi Tanács Városrendezési és Építészeti Osztályára, ahol felállította, majd vezette a Fővárosi Műemléki Felügyelőséget. Amikor 1960-ban ennek éléről eltávolították, került a nem sokkal korábban – 1957-ben – alapított Országos Műemléki Felügyelőségre, ahol megbízott főmérnök, majd 1961-ben az akkor megszervezett Tervezési Osztály vezetője lett. Kezdeményezője és irányítója volt annak az elméleti munkának, amely a műemlék-helyreállítás követendő módszereit kidolgozta, a tervezési és tudományos dokumentálás korszerű módját meghatározta. Ezen időszak, Horler 1977-es felmentéséig – ma már nagyobb távlatból egyre világosabban látjuk – egyfajta virágkora volt a magyar műemléki tervezés és helyreállítás másfél évszázadának. Újabb, Budapesthez már nem kapcsolódó feladatai azonban azt eredményezték, hogy a főváros műemléki topográfiájának munkálatai a pesti oldal műemlékeinek feldolgozásával halasztást szenvedtek. Amikor a belső kerületek lassanként gyűlő anyagának kötetbe szerkesztése az 1980-as, 1990-es évek fordulóján erőre kapott, ezt már a műemléki intézmény vezetésében éppen akkor újból fontos szerepet kapó Horler Miklós – 1989-től az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos igazgatója, 1992 és 1994 között az Országos Műemlékvédelmi Hivatal általános elnökhelyettese volt – másnak engedte át. Az ő precizitását, szigorú forráskezelését és forráskritikáját már nélkülöző folytatás végül a kedvezőtlen lektori vélemények nyomán a műemlékvédelmen belül nem juthatott el a kiadásig, és az anyag, lényegében a lektorok javasolta átdolgozás nélkül, kikerülve a hivatal szakmai felügyelete alól, idegen kiadónál látott napvilágot.

3. kép: Horler Miklós.
Fotó: magántulajdon.

A két budai topográfia-kötet között Horler Miklós megjelentette Szentendre városmonográfiáját is a *Városképek – műemlékek* sorozatban.⁸ A kötet végén beszámolt arról, hogy a „műemléki fejezet összeállításánál Szentendre városképi és műemléki vizsgálatának készítése során 1951-ben végzett saját kutatásai” mellett a Dercsényi Dezső szerkesztette Pest megyei topográfia Voit Pál által írott fejezetére támaszkodhatott. A városképi fejezet megírásában „a szerző számára igen értékes alapokat adtak azok a személyes tanulmányok, útmutatások és tanácsok, melyekben több éven át Pogány Frigyes mellett és irányításával végzett munkája során része volt”.⁹ Jól emlékszem, hogy amikor az 1990-es években a szentendrei kötet egy könyvárverésen váratlanul magas árat ért el – abban az időben nőtt meg a Budapestről

a városba kiköltöző értelmiségiek száma, talán az ő érdeklődésüknek is köszönhető volt ez –, milyen örömteli meglepetésként tárgyalta meg az ügyet a szerző a címdoldalon munkatársaként jegyzett Sallay Marianne-nal.

Horler Miklós Pogány Frigyes „iskolájában” kitanulta a könyvkészítés, a tipográfia csínját-bínját is, és a szakma klasszikus szabályait követő, gondos kiadványszerkesztővé vált. Tudását és tapasztalatait aztán tovább tudta adni a fiatalabbaknak. Jómagam is a *Lapidarium Hungaricum* köteteinek munkálatai során nyerhettem bevezetést a kiadványszerkesztés összetett tevékenységébe, és mindig hálával gondolok rá, amikor tanulmánykötetek, katalógusok, folyóiratok, ünnepi kiadványok megformálása során partnerként tudok megjeleni a kiadók, szerkesztők, tördelők világában.

A törvénykezés és a topográfiai munka mellett a rendszerben való gondolkodás képessége munkássága egy harmadik területén is meghatározó volt. Nevéhez fűződik a Magyarország építészeti kőtredekeinek helyzetével, feldolgozásával, közzétételével foglalkozó – iskolateremtő –

8 Horler Miklós: Szentendre. Munkatársak: Sallay Marianne és Kuthy Sándor. Budapest, 1960. (*Városképek – műemlékek*)

9 Horler Miklós: Szentendre. Budapest, 1960. 192.

Lapidarium Hungaricum program 1974-ben kezdődő kidolgozása,¹⁰ megszervezése és 1986–2003 között az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok négy ciklusán át való vezetése. Ezen idő alatt a Lapidarium Hungaricum könyvsorozatának hat kötete jelent meg,¹¹ de az azóta megjelent hetedik és nyolcadik is még az általa irányított munkán alapult¹² – az egész program tervezésében a kezdetektől jelentékeny szerepet játszó Koppány Tibor által írott hetediket még el is tudtam vinni neki. Az átszervezések következtében valójában a már általam vezetett ötödik OTKA-ciklus lezárása sem volt problémamentes, ezért újabb pályázatra már nem is vállalkoztam – jó megérzéssel, hiszen el sem tudom képzelni, hogyan lehetett volna 2012-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal megszüntetésének évében szervezetileg-pénzügyileg megoldani a befejezést, amikor még a vidéki kiszállások pénzügyi-elszámolási-szervezési lebonyolításának kidolgozása is hónapokig tartott a budapesti kormányhivatalban.

A részben az intézmény saját erejére – művészettörténész, régész, építész, fotós, rajzoló munkatársai szakértelmére, érdeklődésére, gyűjtőmunkájára, kérdésfeltevésére –, továbbá öt OTKA-ciklus pénzügyi

10 Horler Miklós: Magyarország építészeti kőtöredékeinek helyzetfelmérése + A lelőhelyek jegyzéke. Építés- Építészettudomány 8 (1976) 453–468.; Horler Miklós: Magyarország építészeti töredékeinek helyzetképe. In: Általános helyzetkép. Szerk. Feld István, Horler Miklós, Koppány Tibor, Lővei Pál, Székér György. Budapest, 1988. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 1.) 23–68.

11 Általános helyzetkép. Szerk. Feld István, Horler Miklós, Koppány Tibor, Lővei Pál, Székér György. Budapest, 1988. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 1.); Buzás Gergely: Pest megye I. Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 1990. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 2.); Bazsó Gábor: Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpács, plébániatemplom. Budapest, 1995. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 3.); Végh András: Budapest I. Budai királyi palota 1. Középkori idomtégla töredékek. Szerk. Feld István. Budapest, 1998. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 4.); Vas megye I. Vas megye műemlékeinek töredékei 1. Belsővár–Kőszegszerdahely. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 2002. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 5.); Vas megye II. Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd – Zsennye. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 2002. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 6.)

12 Koppány Tibor: Veszprém megye I. A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 2009. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 7.); Bozóki Lajos: Pest megye II. Visegrád, Alsó- és Felsővár. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 2012. (Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 8.)

támogatására épülő program tehát a 2000-es évek első évtizedének végére megakadt. Köszönhető volt ez a műemlékvédelmet („örökségvédelmet”) folyamatosan érintő, minden középtávú tervezést ellehetetlenítő átszervezéseknek, kedvezőtlen személyi változtatásoknak. A szilárd intézményi háttér megszűnését követően ugyan történtek kísérletek például a zsámbéki kőtári anyag előrehaladott katalogizálási munkákra alapozható feldolgozására és kiadására, de a szinte évente változó nevű, hatáskörű és személyi állományú különböző intézmények semmilyen, akár csak rövidtávú tervezésre sem tudtak háttérként szolgálni. Egyedül D. Mezey Alice folytatta a sorozat kilencedik, Szolnok-megyei kötetének gyűjtőmunkáját – ehhez idővel az akkor még akadémiai Művészettörténeti Intézet nyújtott támogatást. A középkori épületállományát tekintve lényegében fehér foltnak számító terület épületmaradványainak és kőfaragványainak minden szempontból úttörő eredményeket ígérő feldolgozása, a kézirat elkészítése jelenleg is folyik.¹³

A Horler Miklós által kidolgozott katalogizálási rendszer azonban a könyvsorozat leállása ellenére él és virul. A középkori kőtári feldolgozások során még a katalógustételek pontjainak sorrendje is pontosan megfelelhet a *Lapidarium Hungaricum* rendszerének,¹⁴ legfeljebb a konkrét emlékcsoportok jellegéből adódó kisebb változtatásokkal,¹⁵ de ha esetleg

13 D. Mezey Alice: A készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei *Lapidarium Hungaricum* kötet előmunkálatairól és eddigi tapasztalatairól. *Ars Hungarica* 41 (2015) 255–266.; Mezey Alice: Középkori épülettöredékek és „elenyészett” épületek nyomában Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére*. Szerk. Takács Imre. Budapest, 2019. (*Thesaurus Mediaevalis*, ser. A 01.) 151–172.

14 Bozóki Lajos – Nagy Veronika: A sülysápi Szűz Mária születése plébániatemplom. *Műemlékvédelem* 48 (2004) 33–37.; Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa. Szerk. Buzás Gergely – Tolnai Gergely. Esztergom, 2004. (Az Esztergomi Vármúzeum füzetek, 2.); Havasi Krisztina: Az óbudai királyi, utóbb királynéi vár kőemlékei (Kutatási helyzetkép, 2004.). Budapest Régiségei 40 (2006) 221–252.; Havasi Krisztina: A pilisszentkereszti ciszterci apátság töredékei Esztergomban. *Művészettörténeti Értesítő* 57 (2008) 189–232.; Havasi Krisztina: A középkori egri székesegyház az 1200-as évek elején. Király, püspökök és újjáépülő székesegyházak a korabeli Magyarországon. I–II. Budapest, 2011. (kézirat, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem).

15 Takács, Imre: The Tomb of Queen Gertrude. *Acta Historiae Artium* 56 (2015) 5–88.; Takács Imre: Az esztergomi Porta speciosa. Budapest, 2020. (*Thesaurus Mediaevalis* series B 01); Suba Katalin: A zalavári bencés apátság 11. századi kőfaragványai. Budapest, 2021. (*Thesaurus Mediaevalis* series B 02); Suba Katalin: 11. századi kőfaragványok a pilisi apátság területéről. Budapest, 2021. (*Thesaurus Mediaevalis* series B 03); Horváth Domonkos: Pannonhalma 13. századi kerengőjének töredékei. Buda-

nem, a szerzők szeme előtt gyakran akkor is a Horler-féle katalógusok rendje jelenik meg.¹⁶ Úgy tűnik, hogy a két „Lapidarium Hungaricum-generációt” követő fiatalok pályázatok, OTKA-program, doktori disszertációk keretében így is folytatni tudják a munkát, ha nem is a Horler Miklós elképzelte ideális körülmények és hivatali szervezeti keretek között.

A Lapidarium Hungaricum katalógusának fontos szempontja volt a kőfaragványok, épületelemek „műemléki” kőanyagainak Horler Miklós és Koppány Tibor kezdeményezésére és támogatásával már az 1970-es években elkezdett, a Budapesti Műszaki Egyetem Kertész Pál, majd Gálos Miklós vezette szakembereivel együttműködésben történő mérnökgeológiai és természettudományos vizsgálata. Ezek a vizsgálatok a kőfaragványok katalogizálásán ma már messze túlmutató eredményekre vezettek, elsőként a Buda környéki márga felhasználásának elemzésével.¹⁷ Az 1990-ben a Lapidarium Hungaricum program első eredményeiről Visegrádon rendezett, „A mérnökgeológia a műemléki, régészeti kőanyagok kutatásában” című ülészakon az addig a középkori síremlékeknek a programhoz nem kapcsolódó katalogizálási munkálatairól Horler Miklós kezdeményezésére tartott előadásomban a síremlékek vörös márványaival kapcsolatban tettem fel azt az engem akkor már jó pár éve foglalkoztató kérdést, hogyan lehetne megkülönböztetni a magyarországi emléktárgyak szempontjából alapvető gerencsei, valamint a Salzburg környéki tömött vörös mészköveket, mivel az osztrák-bajor vidékeken az anyag zömét alkotó, közönséges adneti vörös művészettörténeti szemmel nem nagyon különbözött a magyarországi példától. Az előadás kérdésfeltevése hatására Tóth Mária – évekkel később – Pintér Farkas személyében az ELTE TTK Képzettani-Geokémiai Tanszékén erre a problémára fogékony geológus hallgatót találva, Szakmány Györggyel együtt ezt a szakdolgozati témát ajánlotta neki.

pest, 2021. (Thesaurus Mediævalis series B 04); Takács, Imre: The Porta speciosa of Esztergom. Historical and iconological approach to the western portal of the medieval Esztergom Cathedral. *Acta Historiae Artium* 63 (2022) 35–176.; Fehér Krisztina: A zsámbéki templom kőtára. In: Valter Ilona: „Tekintsd e művet, Isten”. A zsámbéki premontrei templom és kolostor története. Gödöllő – Budapest, 2023. 471–487.

16 Weisz Attila – Kovács Zsolt: A borosjenői vár középkori kőfaragványai. A 2016-os és 2019-es kutatások váratlan eredményei. *In situ* 1 (2020) 60–113.; Weisz, Attila – Kovács, Zsolt: Medieval stone carvings from the castle of Borosjenő (Ineu, Arad County, Romania). *Acta Historiae Artium* 63 (2022) 9–34.

17 Árpás Endre – Emszt Gyula – Gálos Miklós – Kertész Pál – Marek István: Az úgynevezett Budakörnyéki márga és jelentősége a magyar építészettörténetben. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 4.) 239–258.

4. kép: Biró József kiállítás megnyitója, 1991, Horler Miklós Lővei Pál szüleivel, Karin Biroval és Lővei Györggyel. Fotó: Surány László

Pintér Farkas munkáját siker is koronázta, a természettudományos vizsgálatok segítségével megkülönböztethetők a különböző területek vörös márványai.¹⁸

A Horler Miklós és Koppány Tibor kezdeményezte minimálprogram idővel teljesen „kiszabadult a palackból”. A Magyar Tudományos Akadémia 2006. évi közgyűléséhez kapcsolódóan a Filozófiai és Történettudományok Osztálya által rendezett tudományos ülészak témája a művészettörténeti módszertan nézőponti sokszínűsége volt. Ennek keretében hangzott el a három természettudóssal – Tóth Mária, Bajnóczi Bernadett és Pintér Farkas – közösen összeállított előadásunk, amelyik aztán a Művészettörténeti Értesítő a konferencia előadásait közreadó számában meg

18 Pintér Farkas – Szakmány György – Lővei Pál – Tóth Mária – Demény Attila: „Vörös márvány” faragványok nyersanyaglelőhelyeinek kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 11 (2001) 53–70.; Pintér Farkas – Szakmány György – Demény Attila – Tóth Mária: „Vörös márvány” műemléki kőanyagok eredetének kutatása. Földtani Kutatás 38 (2001:2) 21–23.; a negyedszázada folytatott munka eredményeinek összefoglalása: Lővei Pál – Pintér Farkas – Tóth Mária(†) – Bajnóczi Bernadett: Tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – emlékek művészettörténeti és archeometriai kutatási eredményei (2001–2023). Archeometriai Műhely 21 (2024:1–2) 149–160. + Appendix, 1–60.

is jelent.¹⁹ Ebben már nem csupán a vörös mészkövek, de például a művészettörténeti szempontból nagyon fontos, Eger környéki, márványszerű kőanyagok vizsgálatai is hangsúlyt kaptak. A magyarországi középkori székesegyházak még szélesebb körű építészettörténeti kutatási programja (Havasi Krisztina) keretében az ország több területére kiterjesztett anyagvizsgálatok azóta további impulzusokat nyertek.²⁰ Arra, hogy egy végig gondolt műemléki program mennyire különleges irányokat vehet idővel, jó példa a néhány középkori sírkő betűinek és ábrájának vésett vonalaiban felfedezhető olyan – ma eltérő színekben megmutatkozó – betétek vizsgálata, amelyeket eredetileg puha pasztaként lehetett bedolgozni a mélyedésekbe, hogy kiszáradva és megkeményedve jó esetben máig látványosan hangsúlyozzák az eltérő színű kőlapok véseteinek rajzolatát. A kassai, gyulafehérvári, pécsi, esztergomi és pilisi minták anyagainak természettudományos vizsgálatai megmutatták, hogy az eredeti színeképző anyag mindegyikben a vas volt, valamilyen fokú oxidációs átalakulási formában, illetve fém vasként – alighanem minden esetben eredetileg fekete színű rajzolatról lehetett szó.²¹

Horler Miklós igen nagy hatást gyakorolt mindazon területeken, melyeken tevékenykedett. A műemlékvédelem elvi és módszertani kérdéseivel foglalkozó munkássága nemzetközi jelentőségű. 1964-ben aktívan részt vett a műemléki helyreállítások alapvető elveit meghatározó Velencei Karta megfogalmazásában,²² és az UNESCO műemléki szervezete,

19 Lővei Pál – Pintér Farkas – Bajnóczi Bernadett – Tóth Mária: Vörös és fehér díszítőkövek, kristályos és metamorf mészkövek, márványok (Műemléki kutatások természettudományos diagnosztikai háttérrel 1.). Művészettörténeti Értesítő 56 (2007) 75–82.

20 Havasi Krisztina: 1200 körüli kisarchitektúra a középkori egri székesegyházból. Művészettörténeti kérdések és természettudományos vizsgálatok. Archeometriai Műhely 6 (2009:4) 65–70.; Havasi Krisztina: Bevezető a székesfehérvári „Királyi Bazilika” 11. századi márványfaragványainak anyagvizsgálata elé. In: Interdiszciplinaritás. Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Ridovics Anna – Bajnóczi Bernadett – Dági Marianna – Lővei Pál. Budapest, 2017. 99–115.

21 Lővei Pál – Tóth Mária: Középkori színes paszták, kőragasztók és festékek anyagvizsgálatai (Esztergom, Pilis, Gyulafehérvár, Kassa). Művészettörténeti Értesítő 60 (2011) 187–194.

22 Dercsényi Dezső – Horler Miklós: Beszámoló az 1964. évi velencei II. Nemzetközi Műemlékvédelmi Kongresszusról. Műemlékvédelem 8 (1964) 193–216.; Fejérdy Tamás: Ki akarta? Mi a Karta? ... és ma? Műemlékvédelem 48 (2004) különszám, 7–11.; 7.; Lővei Pál: Újmagyar műemlékvédelem. Mozgó Világ 47 (2021:7-8) 177–185.: 177–178.

az ICOMOS ezt követő megalakulásától²³ kezdve a nemzetközi szakmai élet elismert szakértője lett: a kormány, az UNESCO és az ICOMOS felkérésére több ízben vett részt különböző nemzetközi szakértői bizottságok munkájában (például világörökségi helyszínek értékelésében). Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága alapító tagja. 1976-tól negyedszázadon át a belgiumi Louvaini (Leuveni) Katolikus Egyetem Műemlékvédelmi Intézetének tanára volt a műemlék-helyreállítások módszertana tárgykörében. Tanított a budapesti Műegyetem és a Kolozsvári Egyetem műemléki szakmérnöki kurzusain, valamint a Magyar Képzőművészeti Főiskola Restaurátorképző Intézetében – 1990-ben a Műegyetemen címzetes egyetemi tanári címet kapott. Több budapesti műemlék lakóház helyreállítási tervein kívül nevéhez fűződik a nagykereki Bocskay-vár, a simontornyai vár és az esztergomi Bakócz-kápolna helyreállítása – simontornyai munkáját a Velencei Karta elvei „vegytisztá” alkalmazásának szánta. A Lapidarium Hungaricum általa vezetett időszakának talán egyetlen kihagyott lehetősége a simontornyai várról írott, természetesen az épületegyüttes kőfaragványainak katalógusát és felméréseit is tartalmazó kandidátusi disszertációja kiadásának elmaradása.²⁴ Több nyelven is megjelent viszont a Bakócz-kápolnáról írott kismonográfiája.²⁵ Hézagpótló egyetemi jegyzetet írt a műemlékvédelem történetéről.²⁶ A műemlékvédelem elveiről és módszertani kérdéseiről, műemléki helyreállításokról, a műemlékvédelem történetéről, a magyar középkor, főleg a reneszánsz építészetének problémáiról írott magyar és idegen nyelvű tanulmányainak száma meghaladja a másfélszázat.²⁷

A műemlékvédelem nem a tematikus bezárkózás, a szűk szakmai elefántcsonttornyok területe – a műemlékvédő tevékenység sokoldalúságot kíván a diszciplínák, a szakmák, az épülettípusok, a korszakok, a stílusok és a régiók vonatkozásában egyaránt. Horler Miklós munkássága kitűnő

23 Gerő László: Az ICOMOS megalakulása és első közgyűlése. Műemlékvédelem 9 (1965) 253.

24 Rövidebb ismertetések: Horler Miklós – H. Tabajdi Mária: Simontornya, vár. Budapest, 1983. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 138.); Horler Miklós – H. Tabajdi Mária: A simontornyai vár. Szekszárd, 1987.

25 Horler Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Budapest, 1987.

26 Horler Miklós: A műemlékvédelmi gondolat kialakulása Európában. BME Mérnöki Továbbképző Intézet: Budapest, 1984.

27 Horler Miklós irodalmi munkásságának jegyzékeit Bardoly István állította össze. Az 1951–1993 közötti időszak: In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára – tanulmányok. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 1993. 13–21. Az 1993–2003 közötti periódus: Műemlékvédelem 47 (2003) 437–438.

példája ennek a sokoldalúságnak, széleslátókörűségnek, interdiszciplinaritásnak. Azon elméletileg és gyakorlatilag egyaránt kitűnően képzett építészek közé tartozott, akiket méltán fogadott be a művészettörténet is: akadémiai fokozatait is a művészettörténet tárgykörében érte el, és a tudományos minősítés, az akadémiai bizottsági munka keretében is számítottak munkájára és véleményére. Fogékony volt a természettudományok műemléki alkalmazása iránt, jelentős szerepet játszott tudományszervezőként. Műemlék-helyreállító tevékenysége és kutatásai fókuszában a Jagello-kori reneszánsz állt,²⁸ de budapesti munkássága és topográfiai szerzői, szerkesztői munkája a középkortól a 19. századig minden stílus emlékeire kiterjedt – a műemlékeken szükséges pótlásokat, funkcionális kiegészítéseket pedig a legkorszerűbb modernizmus keretei között képzelte el. A műemlékvédő munka minden területére figyelt, értette és művelte az épületkutatás elméletét és gyakorlatát, dolgozott a műemléki tervezés és a kivitelezés területén, érdekelte a városépítészet, kiemelkedők műemlékvédelem-elméleti publikációi. A Horler Miklós születésének 100. évfordulója alkalmából Fehérvárcsurgón rendezett konferencia előadásai kiemelkedő munkássága számos területéhez kapcsolódnak.

Entz Géza, Horler Miklós, Major Máté, Barcsay Jenő, László Gyula,
MTA Főbizottsági kirándulás, Szentendre, 1972. szeptember 22.

28 Simontornya és az esztergomi Bakócz-kápolna említett publikációin kívül ld. még: Horler Miklós: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. *Építés- Építészettudomány* 15 (1983) 237–259.; Horler Miklós: A buda-nyéki királyi villa épületei. *Ars Hungarica* 14 (1986) 51–80.; Horler, Miklós: Les édifices de la villa royale de Buda-Nyék. *Acta Historiae Artium* 33 (1987–1988) 131–177.

Entz Géza, Horler Miklós, Major Máté, Barcsay Jenő, László Gyula,
MTA Főbizottsági kirándulás, Szentendre, 1972. szeptember 22.

Horler Miklós Zsófia spanyol királynéval,
1970-es évek második fele.